

УДК 94:070(477) «1906/1914»

Петро Опанащук
(Київ)

ГАЗЕТА «РАДА» ЯК ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РУХУ (1906-1914 РР.)

У статті висвітлено процес організації видання газети «Рада» та основні напрямки культурно-просвітницької діяльності її редакційного колективу.

28 вересня 2006 року виповнилося 100 років з дня виходу в світ першої щоденної української газети «Рада». Це видання було одним з головних україномовних видань, які з'явилися на світ після скасування царським урядом заборони на українське друковане слово у жовтні-листопаді 1905 р.

Впродовж дев'яти років існування газети (з 1906 по 1914 рр.) діяльність її редакційного колективу стала взірцем самовідданої та наполегливої праці найкращих представників української інтелігенції на ниві національного відродження українського народу. Деякі питання, пов'язані з виданням «Ради», висвітлено у працях А.Животка [5], Ф.Крупського [10], Т.Антонченко [1], О.Яцини [22] та інших дослідників. Цінними джерелами з вивчення історії газети є «Спогади» [20] та «Щоденник» [21] її видавця Є.Чикаленка.

Однак, питання, пов'язані з організацією видання газети, головними напрямками діяльності її редакційного колективу та внесок його у піднесення українського національно-культурного руху в 1906-1914 рр. у вітчизняній історіографії, все ж таки, є практично не дослідженим. Це й зумовлює актуальність обраної теми.

Метою даного дослідження є висвітлення роботи щодо заснування газети «Рада» та основних напрямків діяльності співробітників її редакційного колективу, спрямованих на підтримку національно-культурного розвитку українського народу та боротьби за поліпшення соціально-економічних умов його життя.

Початок виходу «Ради» припав на час, коли драконівські закони, які стосувалися української мови та друкованого слова, внаслідок революційних подій 1905 р. були усунуті, змусивши царизм послабити на певний час цензурні утиски. Це сприяло появі та росту газетної, журнальної та книжкової продукції, яка видавалася українською мовою.

Скористався такою сприятливою ситуацією відомий діяч українського національно-культурного руху та меценат Є.Чикаленко, заснувавши у грудні 1905 р. щотижневу газету «Громадська Думка». Однак, невдовзі цю газету було заборонено цензурою через гостру критику на адресу існуючого державного ладу та радикальність поглядів, які у ній висловлювалися. Натомість Б.Грінченку, одному з видавців «Громадської Думки», владними органами було надано дозвіл на видання нової газети. Цим виданням і стала «Рада».

У першому номері нового видання було вміщено «Лист до передплатників «Громадської Думки», в якому повідомлялося, що газета «Рада» буде надсилатися усім, хто раніше передплачував «Громадську Думку». Говорилося тут і про те, що нове видання продовжуватиме традиції своєї попередниці й буде зорієнтованим передусім на інтелігенцію [11].

У вступній статті до першого номера «Ради» її видавці, обґрунтовуючи причини, що стали поштовхом до видання газети, звертали увагу своїх читачів на відсутність в Україні жодної щоденної україномовної газети і зазначали, що для українського суспільства таке видання було вкрай необхідним [16]. У цей час дуже важливо було, скориставшись сприятливими політичними обставинами, завоювати симпатії української читацької аудиторії і не втратити їх у конкуренції з більш поширеними російськими виданнями. Згодом Є.Чикаленко у своїх спогадах писав: «Тепер, коли настала конституція [маніфест 17 жовтня 1905 р. –

Авт.], треба давати народові на нашій мові відомості про новий лад, бо коли дорогі йому вістки про землю [...] подадуть російські газети, то потім він уже не схоче читати газети на своїй мові» [20, с. 304].

Міркування Є.Чикаленка розвинув один із співзасновників «Ради» М.Грушевський. Він визначив українську мову основою розвитку і консолідації нації, наголосивши при цьому, що рідна мова є першим і неодмінним засобом національного життя, який здатний був забезпечити розвиток усім сферам культурного буття українського народу [4].

Редакційний колектив нового видання одразу звернув увагу на основні теми, яких мала в першу чергу торкатися його робота. Національно-культурні потреби українського народу, конституційний лад у Росії, який забезпечив би в повній мірі права кожної людини і кожного народу, добре й щасливе життя робочих людей, землю хліборобам – оце те, про що найбільше планувалося писати в газеті і що вона повинна була насамперед пропагувати на своїх сторінках [16].

«Рада» призначалася не лише для жителів Києва. Вона була розрахована на читацьку аудиторію всієї України, а також на українців, які проживали за її межами. Примірники газети безкоштовно надсилалися політично репресованим представникам української інтелігенції, які змушені були відбувати заслання у різних регіонах Російської імперії [20, с. 208].

Планувалося, що «Рада», захищаючи принципи поступового та демократичного розвитку українства, стане позапартійним виданням і вмщуватиме на своїх сторінках матеріали, які будуть висвітлювати діяльність усіх політичних сил демократичного табору.

Особливу увагу редакція газети звертала на те, щоб дати читачам повний образ не лише суспільно-політичного, але й духовного та культурного життя Росії та інших країн (у першу чергу Австро-Угорщини, до складу якої входила значна частина українських земель). Розвиток народної освіти та культури, таким чином, проголошувався такою ж важливою справою, як і боротьба за політичні права народних мас.

Незважаючи на такі далекоглядні та широкі завдання, які були поставлені перед газетою, видавці «Ради» врахували досвід її попередниці – «Громадської Думки». Нова газета стала більш ліберальною. Деякі дослідники сходяться у думці на те, що це дало їй можливість проіснувати значно довше від інших періодичних видань того часу – включно до 1914 р. [9, с. 58].

Тривалим періодом свого існування «Рада» завдячувала також тому, що до складу її співробітників входили люди, які були щиро відданими справі українського національного відродження. Як відзначав Є.Чикаленко, склад постійних співробітників газети підібрався такий, що «майже ніяких сварок, інтриг, ворожнечі в редакції не було, крім дрібних суперечок про термінологію, правопис тощо» [21, с. 6]. Посаду офіційного видавця «Ради» замість Б.Грінченка згодом зайняв Є.Чикаленко. Головним редактором газети тривалий час був М.Павловський, а секретарем – С.Петлюра.

Окрім названих осіб, з «Радою» також співпрацювали М.Грушевський, А.Ніковський, Д.Дорошенко, С.Єфремов, В.Васильченко, І.Огієнко, І.Франко, М.Левицький, О.Олесь, М.Коцюбинський та інші відомі представники української інтелігенції. Передові статті писали переважно С. Єфремов, Ф. Матушевський, іноді М. Грушевський, Д. Дорошенко та М. Павловський.

При підтримці таких відомих діячів науки та культури, як зазначав дослідник української преси А.Животко, «Рада» стала речником і дзеркалом українського життя. У своїй книзі «Історія української преси» він писав, що, мабуть, жодне питання громадсько-політичного та культурного життя не уникало її сторінок. Найменший прояв культурного чи політичного життя знаходив на сторінках газети той чи інший відгук [5, с. 199].

Загальна структура «Ради» залишилася такою ж, як і «Громадської Думки». Основними рубриками були: «З газет та журналів», «По Україні», «По Росії», «У світі», «З партійного життя», «Література, наука й умілість», «З життя «Просвіт» тощо. У них подавався щоден-

ний огляд політичного, громадського, економічного та культурного життя в Україні, Росії та інших країнах. Періодично друкувалися також поетичні твори й оповідання вітчизняних та зарубіжних письменників, фейлетони політичного, наукового та белетристичного спрямування. На першій сторінці, як правило, вміщувалися передові статті на найактуальніші теми для життя суспільства.

Особливу увагу «Рада» звертала на місцеве життя провінцій. З цією метою на сторінках газети постійно діяла рубрика «Дописи». У ній друкувалися листи кореспондентів та читачів з різних регіонів України. Видання мало своїх кореспондентів у Петербурзі, Москві, Харкові, Одесі, Полтаві, Херсоні, Житомирі, Кам'янці-Подільському та інших містах України й Росії, а також за кордоном – у Львові, Чернівцях, Відні, Парижі та Берліні. Кореспонденти газети працювали також у Державній Думі та Державній Раді Росії. Це давало можливість редакційному колективу різнопланово висвітлювати актуальні проблеми політичного, громадсько-культурного життя та постійно тримати в полі зору всі події, що відбувалися в українських провінціях та у світі і забезпечувало тісну співпрацю газети з її читачами.

Співробітники «Ради» тримали постійні зв'язки з такими українськими виданнями, як «Літературно-Науковий Вісник», «Рідний Край», «Рідна справа», «Вільна Україна». Вступала «Рада» і в полеміку з проурядовими газетами, такими, як «Новое Время» та «Киевлянинъ». Ці видання усіяло підтримували реакційні дії керівництва країни й постійно застерігали своїх читачів від «небезпеки» українства. На сторінках «Ради» досить часто звучала критика на публікації, які були вміщені у цих виданнях, і постійно пропагувалась ідея національно-культурного відродження українського народу. Наприклад, у статті співробітника «Ради» М.Левицького (псевдонім М.Пилипович) під назвою «Історія повторюється» критикувався колектив газети «Киевлянинъ» за те, що він виступив проти права українського народу на вільний розвиток власної культури та заперечував можливість отримання автономії українськими землями у складі Російської імперії [14].

У жовтні 1907 р. на сторінках «Ради» було надруковано статтю «Итоги украинофильского движения». Ця публікація стала відповіддю на вміщення в «Новому Времени» матеріалів, у яких стверджувалося, що українофільський рух не має перспектив подальшого розвитку через його непопулярність серед населення. Редакційний колектив «Ради» у своїх публікаціях обстоював зворотню думку і вказував на численні утиски з боку влади, які перешкоджали повноцінному розвитку української національної справи [7]. До такої полеміки з реакційними виданнями співробітники «Ради» вдавалися майже в кожному номері своєї газети.

Редакційний колектив видання завжди уважно стежив за всіма важливими подіями суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя країни. Особлива увага приділялася політичним подіям, які відбувалися в країні. Незважаючи на те, що «Рада» була виданням позапартійним, її співробітники виразно стояли на демократичних засадах розвитку суспільства, і симпатії їх належали партіям соціалістичного спрямування. Поряд з цим, на сторінках «Ради» однаково об'єктивно висвітлювалася й діяльність правих партій, які проводили проурядову політику.

Варто зазначити, що «Рада», з моменту її заснування, виступила поборником національно-культурної автономії України, а її колектив уявляв Російську державу як федерацію рівноправних народів [10, с. 36]. Співробітники газети, визначаючи свою позицію відносно нового суспільно-політичного устрою країни, зазначали, що українському народу потрібен такий конституційний лад у Росії, який би забезпечив права кожної людини і кожного народу на добре й щасливе життя робочих людей та право хліборобів на землю [6]. У реалізації цієї ідеї колектив видання покладав особливі надії на діяльність українських депутатів у Державній Думі. У зв'язку з цим на сторінках газети широко обговорювалися всі події як українського, так і загальноросійського політичного життя. Зокрема, на сторінках «Ради» постійно діяла рубрика «З життя партій», яка подавала інформацію про останні новини партійного життя, про зібрання, з'їзди та їх резолюції. У рубриці також публікувалася інформація з ана-

лівом програмних вимог діючих партій. Це було особливо інформативно важливо для більшої частини населення, яке в основній своїй масі ще погано орієнтувалося в цілях та завданнях партій.

Одним з головних напрямків роботи газети було також висвітлення головних напрямків діяльності українських партій та аналіз ефективності їх роботи. Особлива увага при цьому зверталася на те, чи забезпечують партії інформативно населення про свою мету, програми та завдання.

Підтримуючи партії соціалістичного спрямування та відстоюючи ті свободи, які були проголошені царським маніфестом 17 жовтня 1905 р., редакційний колектив газети активно виступав проти реакційних дій уряду та прихильних до нього партій. У цьому напрямку «Рада» проводила послідовну античорносотенну пропаганду. У численних редакційних статтях вказувалося на те, що чорносотенці ширять темноту, безправ'я та насильство серед міського і особливо сільського населення. Зверталася увага читачів і на формування терористичних груп у лавах цих організацій [13].

Отже, діяльність співробітників газети була спрямована на підтримку українських національних політичних сил та пропаганду їх ідей серед своїх читачів.

Велика кількість публікацій була присвячена також питанням соціально-економічного розвитку країни, в першу чергу, проблемам та перспективам розвитку українського села. Є.Чикаленко, маючи значний досвід втілення передових технологій господарювання на селі, охоче ділився своїми знаннями на сторінках газети з читачами. Проблеми, які турбували українських селян, також раз у раз порушував у своїх статтях І.Огієнко.

Однією з публікацій, яка була присвячена проблемам соціального захисту українських селян, стала стаття співробітника «Ради» М.Гехтера «Наші білі негри». Білими неграми автор статті назвав українських сільськогосподарських робітників, які не були захищені ніякими законами, гнані нуждою й голодом, бідували тепер так само, як і десять, двадцять і більше років тому. М.Гехтер порівняв їх становище зі становищем рабів у США середини ХІХ ст., відзначаючи, що поводження сучасних поміщиків мало чим відрізнялося від ставлення американських плантаторів до рабів-негрів. На підтвердження цього автор навів ряд красномовних прикладів приниження поміщиками селян, які на них працювали [2]. Цензура не могла залишити поза своєю увагою такого вільнодумства, внаслідок чого головного редактора «Ради» М.Павловського за публікацію цієї статті владними органами було оштрафовано на 300 рублів [19, оп. 1, спр. 51, арк. 29].

В інших публікаціях «Ради», присвячених соціально-економічному становищу селян, обстоювалася необхідність зрівняння в правах усіх класів, у тому числі надання кожному підданому права до державної служби, скасування податків та кругової поруки тощо [18].

Із комплексу завдань, які редакційний колектив «Ради» виділяв як першочергові, були також завдання культурно-просвітнього характеру. Співробітники газети пропагували серед своїх читачів діяльність «Просвіт», обстоювали необхідність офіційного дозволу на викладання матеріалу українською мовою у місцевих освітніх закладах, опікувалися підтримкою вітчизняного книговидавництва, займалися пропагуванням серед народних мас українського театрального мистецтва.

Револьюційні події 1905-1907 рр. з новою гостротою поставили питання про необхідність докорінних демократичних перетворень у сфері народної освіти. У світлі цього однією з найважливіших проблем, які піднімалися на сторінках «Ради», були питання широкої демократизації всієї освітньої системи, введення в країні загальної початкової освіти, а також викладання в школах та вищих навчальних закладах рідною мовою.

У зв'язку із цим, на сторінках газети розгорнулася широка дискусія з приводу стану та перспектив розвитку шкільної та вищої освіти в Україні, яка була започаткована ще у «Громадській Думці». Активно долучився до неї й Б.Грінченко, висловлюючи свої міркування з приводу того, як потрібно організувати вчительську працю, та даючи критику існуючих під-

ручників. У своїй статті «Не хвались, а до діла берись» Б.Грінченко зазначав, що праці К.Ушинського, за якими проводилося навчання в школах, вже давно застаріли й потребували заміни [3]. Інший співробітник «Ради» П.Капельгородський, обґрунтовуючи необхідність українізації вітчизняної освіти, звертав увагу читачів газети на те, що чужа школа та література систематично витісняли з української молоді своє, рідне [8]. В інших публікаціях, розміщених у газеті, визнавалася ненормальною ситуація, коли на території України можна було вільно відкривати школи з різними мовами викладання, окрім української, яка для багатьох мільйонів українців була рідною [12].

Видання також опікувалося популяризацією серед широких верств населення української мови. На початку ХХ століття українська літературна мова в значній мірі ще не набула певних сталих форм. У зв'язку з цим однією з проблем, які турбували редакційний колектив «Ради», було питання формування українського правопису.

«Рада», як і журнал «Рідний Край» та її попередниця «Громадська Думка», друкувалися новим фонетичним правописом (замість старого ярижного). Редакційний колектив видання був переконаний, що газета повинна була виходити не російським правописом, а українським. Однак, норми власного правопису потрібно було ще виробити. Саме тому правопис, яким друкувалася «Рада», для переважної більшості населення був незвичним. Є.Чикаленко вбачав у цьому одну з причин того, що газета не мала такої кількості передплатників, якої на початку сподівалися її видавці. Це підтверджували і листи від читачів, надіслані на адресу редакції. Є.Чикаленко писав у своїх спогадах: «Мова нашої газети для них зовсім чужа, нею обурюються й люди, які щиро хотіли б, щоб розвинулася наша преса» [20, с. 322-323]. Незважаючи на те, що публікація газети українською мовою принесла чимало ускладнень у роботі її редакційного колективу, такий крок забезпечував підняття авторитету української мови в суспільстві, сприяв розвитку та становленню українського фонетичного правопису.

Зважаючи на опозиційний зміст «Ради», можна дійти логічного висновку про нелегкі відносини редакційного колективу видання з цензурними установами. Перші роки діяльності газети припали на складний та дуже важливий для всього українського суспільства період історії. Це був час ейфорії, який розпочався на хвилі подій 1905-1907 років. Але згодом ці оптимістичні настрої були повністю зруйновані царською реакцією. Для всього українського національного руху настали тяжкі часи, в тому числі й для газети «Рада». Українські журнали, книги, газети та театр не лише не отримали жодної державної підтримки, а навпаки, зазнавали усіяких переслідувань. У зв'язку з цим вихід у світ більшості українських періодичних видань був нетривалим.

Царській цензурі було достатньо найменшої підозри на «крамолу», щоб навіть найлояльніші по відношенню до урядової політики газети, не кажучи вже про більш-менш радикальні, були піддані арештам, конфіскаціям та штрафам. Це не обминуло і «Раду». Те, що на її сторінках досить часто публікувалися різко критичні, опозиційні до самодержавного уряду та його політики матеріали, стало причиною частих штрафів, арештів та заборон видання. Зокрема, за публікацію фейлетону Павла Смутка (псевдонім П.Я. Стебницький) під назвою «Сполох», де в алегоричній формі змальовувалося підневільне становище ряду слов'янських народів, які опинилися під імперською владою, цензурні органи конфіскували цілий номер газети, а головного редактора «Ради» М.Павловського Київський тимчасовий комітет у справах друку вимагав притягнути до кримінальної відповідальності [17; 19, оп. 1, спр. 76, арк. 234].

В іншій статті – «Податкова енергія» – редакційний колектив газети, зважаючи на низку неврожайних років і надзвичайно складне становище українського селянства, з метою запобігання голоду обґрунтовував необхідність зменшення урядом податкового тиску на селян. За публікацію цього матеріалу комітет у справах друку вимагав від редакції «Ради» сплати 100 рублів штрафу чи арешту М.Павловського на один місяць [15; 19, оп. 1, спр. 51, арк. 30].

Таким чином, штрафи, які накладалися на «Раду», були, як на той час, досить високими (100-300 руб.). Від фінансового краху видання допомогла врятувати лише грошова підтримка ряду українських меценатів, таких як В.Симиренко, Л.Жебуньов, В.Леонтович та інших відданих українській справі діячів. Наприклад, В.Симиренко протягом майже 40 років щороку десяту частину від своїх прибутків жертвував на підтримку українського культурного руху. Частина цих коштів передавалася й на адресу редакційного колективу «Ради». Палкий прихильник українського культурного розвитку Л.Жебуньов також щиро підтримував справу видання єдиної щоденної української газети. Навіть тяжко хворіючи, він, не вагаючись, продовжував фінансувати її видання, стверджуючи, що упадок «Ради» вб'є його швидше, ніж хвороба, на лікування якої були призначені ті кошти. Видавець «Ради» Є.Чикаленко теж неодноразово змушений був продавати та закладати під заставу частину своїх земель для того, щоб вивести зі скрутного становища газету, у видавництво якої він вкладав значну частину своїх духовних та фізичних сил.

Такі пожертви були не марними, адже газета «Рада» протягом тривалого часу залишалася чи не єдиним в Україні щоденним друкованим органом, який видавався рідною для більшої частини населення мовою.

Актуальність проблем, які піднімалися на сторінках «Ради», сприяла її поширенню та популярності серед українського населення. Перед Першою світовою війною газета мала 4.000 передплатників, однак з початком війни її видання було призупинено на основі введення в країні військового стану.

Таким чином, історія видання газети «Рада» є прикладом самовідданої праці найкращих представників української інтелігенції початку ХХ ст. на ниві культурної роботи серед українського народу. Долаючи труднощі, які виникали на її шляху, газета у 1906-1914 рр. стала важливим осередком українського національного життя. Висвітлюючи події політичного, економічного та культурного життя країни, кореспонденти «Ради» закликали всіх прихильників свободи боротися проти реакційних заходів уряду, знайомили широкі маси зі змістом національної ідеї та роз'яснювали ті форми, яких вона мусила набрати. Своєю самовідданою працею співробітники видання здійснили значний внесок у справу національно-культурного відродження українського народу в досліджуваний період і в наступні роки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонченко Т. Періодична преса Києва як джерело вивчення суспільно-політичної історії України (1905-1914 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 15 с.
2. Гехтер М. Наші білі негри // Рада. – 1909. – 14 лип.
3. Грінченко Б. Не хвались, а до діла берись // Рада. – 1906. – 1 жовт.
4. Грушевський М. Про мову // Рада. – 1907. – 11 січ.
5. Животко А. Історія української преси. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 360 с.
6. З газет та журналів // Рада. – 1906. – 15 верес.
7. Ітоги українофільського движенья // Рада. – 1907. – 10 жовт.
8. Капельгородський П. Національний Рух і початкова школа // Рада. – 1907. – 16 черв.
9. Кизченко В. Первая российская революция и культурный процесс на Украине. – К.: Наукова думка, 1984. – 189 с.
10. Крупський І. Національно-патріотична журналістика України (Друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.). – Львів: Світ, 1995. – 184 с.
11. Лист до передплатників «Громадської Думки» // Рада. – 1906. – 15 верес.
12. Напередодні скасування // Рада. – 1906. – 26 верес.
13. Перед виборами // Рада. – 1906. – 17 верес.
14. Пилипович М. Історія повторюється // Рада. – 1907. – 15 черв.

15. Податкова енергія // Рада. – 1909. – 27 верес.
16. Починається нова газета // Рада. – 1906. – 15 верес.
17. Смуток Павло. Маленький фельєтон «Сполох» // Рада. – 1908. – 1 жовт.
18. Указ 5-го октября // Рада. – 1906. – 10 жовт.
19. Центральний державний історичний архів м. Києва. – Ф. 295: Київський тимчасовий комітет у справах друку.
20. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – К.: Темпора, 2003. – 416 с.
21. Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). – Т. 1. – К.: Темпора, 2004. – 428 с.
22. Яцина О. Національно-культурний рух 1907-1914 років і українська преса: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2002. – 16 с.

The article focuses on the organization of the publication of the newspaper «Rada» and on the main tendencies of the cultural and educational activities of its editorial staff